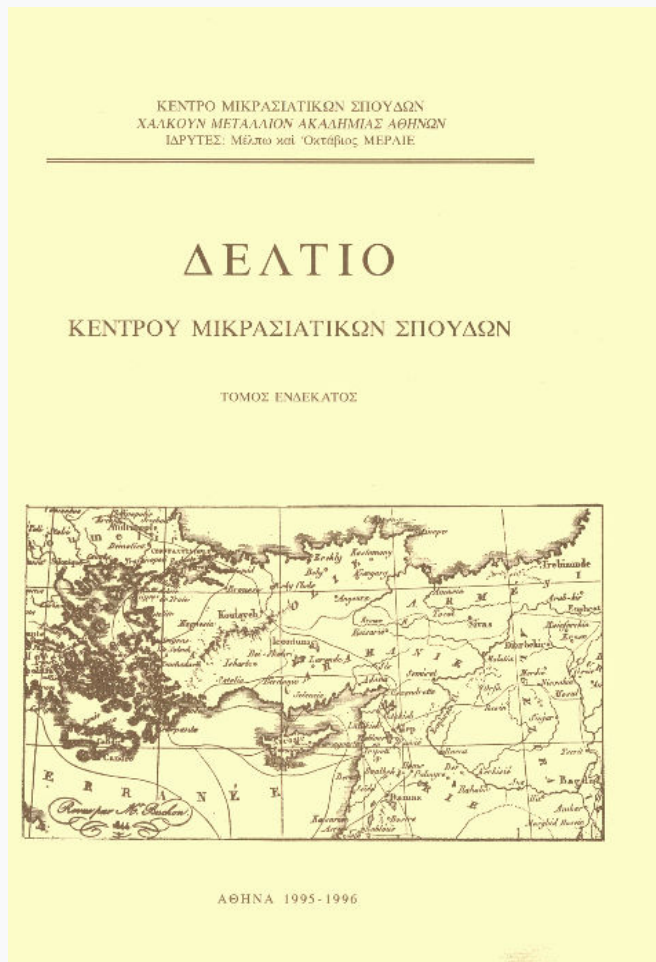

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του νέου ελληνισμού και η "Γραικοτουρκική" διασκευή του πολυπαθούς του Γρ.Παλαιολόγου

Γιώργος Κεχαγιόγλου

doi: [10.12681/deltiokms.52](https://doi.org/10.12681/deltiokms.52)

Copyright © 2015, Γιώργος Κεχαγιόγλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεχαγιόγλου Γ. (1995). Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του νέου ελληνισμού και η "Γραικοτουρκική" διασκευή του πολυπαθούς του Γρ.Παλαιολόγου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 125–133.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.52>

Η ΣΠΑΣΜΩΔΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η «ΓΡΑΙΚΟΤΟΥΡΚΙΚΗ»
ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΠΟΛΥΠΑΘΟΥΣ ΤΟΥ
ΓΡ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Στή μνήμη τοῦ Ἰορδάνη Παμπούκη

Ἡ σύντονη ἐρευνητική καὶ ἐκδοτική δραστηριότητα τῶν τελευταίων χρόνων γύρω ἀπὸ τὴν πεζογραφία τῆς πρώτης περιόδου τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους διασταυρώθηκε γόνιμα καὶ μὲ δύο ἔργα τοῦ κωνσταντινουπολίτη Γρηγορίου Παλαιολόγου (1794-1844), τὸν *Πολυπαθὴ* (Ἀθήνα, 1839) καὶ τὸν *Ζωγράφο* (Κωνσταντινουπόλη, 1842).¹ Μάλιστα, ἡ «φιλολογικὴ» ἐπανεκδόση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ συνοδεύτηκε καὶ ἀπὸ μιὰ ἐκτεταμένη εἰσαγωγή ποῦ ξεπερνᾷ τὶς 160 σελίδες καὶ ὑποτίθεται ὅτι καλύπτει ἐξαντλητικά τὰ κύρια ζητήματα ποῦ ἀφοροῦν τὸν συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του.²

1. Γιὰ τὴν κύρια βιβλιογραφία βλ., γενικότερα, Ν. Βαγενᾶς, «Οἱ ἀρχές τῆς πεζογραφίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους» καὶ «Ὁ Πίθηκος Ξοῦθ», στὸν τόμο *Ἡ εἰρωνικὴ γλῶσσα. Κριτικὲς μελέτες γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία*, Ἀθήνα, «Στιγμή», 1994, σσ. 187-198, 199-225 (στὴ σ. 189 πρέπει νὰ διορθωθεῖ ἡ χρονολογία ποῦ δίνεται γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ *Πολυπαθοῦς*, ἀπὸ 1848 σὲ 1839), τὸ ὕλικό τῶν Πρακτικῶν τοῦ πρόσφατου Συνεδρίου «Ἡ Ἑλληνικὴ Πεζογραφία 1830-1880» (Ἀθήνα, 24-25.10.1995· Πρακτικά ὑπὸ ἐκτύπωση) καὶ τὴν ἐτοιμαζόμενη *Ἀνθολογία Ἡ Ἀφηγηματικὴ Πεζογραφία ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς ὥς τὸ 1914 τῶν ἐκδόσεων Σοκόλη* (ἐπίσης ὑπὸ ἐκτύπωση).

Γιὰ τὸν Γρ. Παλαιολόγο, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸν *Πολυπαθὴ*, βλ. Ἄλκης Ἀγγέλου, *Γρηγόριος Παλαιολόγος, Ὁ Πολυπαθὴς*, Ἀθήνα, «Ἐρμῆς», 1989 [NEB, ΔΠ 52]· Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, «“Ἑλληνικὸς Ζυβλάσιος;” Ὁ Πολυπαθὴς τοῦ Γρ. Παλαιολόγου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Τεῦχος τοῦ Τμήματος Φιλολογίας* 1 (1991), σσ. 297-324, καὶ «Γρηγόριος Παλαιολόγος», βιοεργογραφικὸ λήμμα, ὑπὸ δημοσίευση στὴν *Ἀνθολογία τῶν ἐκδ. Σοκόλη*· ἡ πρόσφατη εἰδικότερη συγκριτικὴ μελέτη τῆς Πηνελόπης Στάθης, «Οἱ περιπέτειες τοῦ *Πολυπαθοῦς* τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου», *Μνήμων* 17 (1995), σσ. 131-145, θὰ συζητηθεῖ παρακάτω.

2. Ἄλκης Ἀγγέλου, ὅ.π., σμ. 1, σσ. 13*-176*. Πρὶν ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγή αὐτὴ, ποῦ τιτλοφορεῖται «Τὸ ρομάντσο τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος», προηγούνται Χρονολόγιο καὶ βιβλιογραφικὴ σημείωση, ἐνῶ ἔπεται, στίς σσ. 177*-186*, τὸ πολὺ πὺλ οὐσιαστικὸ μελέτημα τοῦ Henri [καὶ ὄχι Henry, ὅπως τὸν ἀναφέρει ἡ Π. Στάθης, ὅ.π., σμ. 1, σσ.

Παρ' ὅλ' αὐτά, τίποτε σχεδὸν δὲν ἐπιχειρήθηκε, στὴν πανηγυρική αὐτὴ ἐκδοτική «ἀποκάλυψη», γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἑλληνικῶν καὶ ὀθωμανικῶν τυχῶν ποὺ εἶχε ὁ πολὺ ἐνδιαφέρων ἀφηγηματικὰ *Πολυταθής*. Τὸ ἔργο ἐξακολούθησε νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς παράδοξο, καὶ χωρὶς συνέχεια μετέωρο, ποὺ ἡ συγχρονικὴ σημασία του περιορίζεται στὴν πρώτη, ἀθηναϊκὴ ἔκδοσή του καὶ στὸν κριτικὸ διάλογο ποὺ προκάλεσε μέσα στὸ στενὸ χρονικὸ διάστημα ἑνὸς περίπου χρόνου (22.11.1839-11.12.1840).³

Ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν κυκλοφορία τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγγέλου ἐπισήμανα προφορικὰ στὸν ἐπιμελητὴ ὅτι τοῦ διέφευγε μὴ πασιγνώστη στὴν ἐποχὴ τῆς, στὸν τουρκόφωνο προσφυγικὸ κόσμο τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καὶ στὸ σύγχρονο τουρκικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, τοὺς τουρκολόγους καὶ γλωσσολόγους, «γραιοτουρκικὴ» διασκευὴ τοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸν Εὐαγγελινὸ Μισσηλίδη. Ὁ ἐπιμελητὴς ὑποσχέθηκε νὰ ἀνακοινώσει δημόσια τὸ στοιχεῖο αὐτό, καὶ νὰ διορθώσει ἀνάλογα τὴν Εἰσαγωγὴ του, σὲ ἀνατύπωση τοῦ *Πολυταθοῦς*. Ὡστόσο, τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔγινε, ὡς σήμερα, ἀπὸ τὸν συγγραφέα ποὺ πρῶτος χρησιμοποίησε, σ' ἓνα πολὺ καλὸ παλιότερο ἄρθρο του, τὸν ὄρο «σπασμωδικὴ ἐπιστήμη» γιὰ τὸ γνωστὸ-ἄγνωστο πρότυπο τοῦ Ἑρωτόκριτου, καὶ ποὺ θὰ περιμέναμε νὰ εἶναι περισσότερο εὐαίσθητος στὴν ἀνάγκη ἄμεσης κυκλοφορίας τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Ἄλλωστε, ἤδη ἀπὸ τὸ 1974, καὶ ἀπὸ τὸν τρίτο τόμο τῶν *Καραμανλίδικων* τῶν ἀκούραστων βιβλιογραφῶν S. Salaville - E. Dalleggio,⁴ γνωρίζαμε μικρὴ περίληψη τοῦ τετράτομου (1086 σελίδων) «καραμανλίδικου (ἢ, καλύτερα, «γραιοτουρκικοῦ», σύμφωνα μὲ τὸν παλαιότερο καὶ προσφεύστερο ὄρο τοῦ 18ου αἰῶνα) μυθιστορήματος» τοῦ Εὐαγγελينوῦ Μισσηλίδη, *Τα-ματά Δοῦνγιά βε Δξεφακιάρ-ου Δξεφακέζ* (σύμφωνα μὲ τὴ γαλλικὴ ἀπόδο-

131, 132, σημ. 6] Tonnet, «Οἱ γαλλικὲς ἐπιδράσεις στὸν *Πολυταθὴ* τοῦ Γρ. Παλαιολόγου»· πρέπει, ἐπίσης, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπανεκδόση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγγέλου ἔχει γίνει μὲ ὀρθογραφικὴ προχειρότητα, ἐνὸς τοῦ ἰσχυροῦ Γλωσσάρου ποὺ κλείνει τὸν τόμο, σσ. 259-265, χρειάζεται νὰ διορθωθοῦν τὰ ἑξῆς, τουλάχιστον, ἐρμηνεύματα: *κουλούνα* = φρουρὰ, ἀστυνομία (καὶ ὄχι «δουλειὰ, ὑπηρεσία»); *ταβλαμπάς* = εὐτραφής, ζωικὰ εὐρωστος κληρικὸς (πρβ. τὸν καζαντζακικὸ ταβραμπά: καὶ ὄχι ἀπλῶς «εὐτραφής, παχύσαρκος»); *τριπάρθενος* = ἀπόλυτα παρθένος, ὑπερθ. (καὶ ὄχι «τρεῖς φορὲς παρθένος»); ὑπουργηματίζω = κάμνω, διορίζω δημόσιο ὑπάλληλο (καὶ ὄχι «κάνω ὑπουργό»); *χεκίμης* (χακίμης) κ.τ.λ. = γιατρός (καὶ ὄχι «ἐεροσπουδαστής»).

Τὸ 1989, ὁ *Πολυταθὴς* εἶχε ἀνατυπωθεῖ στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ μὴ «φιλολογικὴ» ἔκδοση, ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Νεφέλη».

3. Ἑλληνικοῦ Ἀγγέλου, ὁ.π., σσ. 247-258 («Συνοδευτικὰ Κείμενα»).

4. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, τόμ. 3, Ἀθήνα, «Παρνασσός», 1974, σσ. 46-48 (ἀριθ. 175). Γιὰ νεότερες προσθήκες καὶ τὴ συνέχεια τῶν *Καραμανλίδικων* βλ. E. Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900). Bibliographie analytique*, Ἀθήνα, «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», 1987, καὶ *Karamanlidika. XXe siècle. Bibliographie analytique*, Ἀθήνα, «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», 1987.

ση τοῦ τίτλου ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους: *Τὸ θέαμα τοῦ κόσμου. Ὁ τύραννος καὶ ὁ (κατα)διωκόμενος*,⁵ Κωνσταντινούπολη, τόμ. 1, 1871, τόμ. 2-4, 1872. Βέβαια οἱ S. Salaville καὶ E. Dalleggio, ἂν καὶ εἶχαν σημειώσει πὼς τὸ ἔργο διηγεῖται «les aventures d' Aléco Favini» καὶ εἶχαν δώσει ἀρκετὰ στοιχεῖα περιεχομένου, πλοκῆς καὶ ὀνομάτων, ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν ἀβίαστα τὴ σύνδεση μὲ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Γρ. Παλαιολόγου, ἐπέμεναν περισσότερο στὰ «πρωτότυπα» στοιχεῖα τοῦ «γραικοτουρκικοῦ» ἔργου, στὴ διδακτικὴ του διάσταση καὶ στὸ εἰδικὸ κοινὸ στὸ ὁποῖο ἀπευθυνόταν («Misaélidis écrit que son livre est une description du spectacle du monde et des observations qu'il a faites [...] Les récits sont empruntés à la vie journalière que ses compatriotes d'Asie Mineure menaient dans la capitale. Il leur conseille d'être vigilants, et, comme l'abeille, de recueillir le meilleur et de laisser de côté ce qui est mauvais [...] Par une peinture des mœurs de l'époque, Misaélidis a voulu mettre en garde ses concitoyens d'Anatolie, établis à Constantinople, contre les vices des grandes villes [...]. Fort prisé par les Grecs turcophones, ce roman est considéré encore aujourd'hui comme "un véritable trésor philosophique"»⁶ "Ἀν συνυπολογι-

5. *Le spectacle du monde. Le tyran et le persécuté*. Ὁ τίτλος, πάντως, μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ καὶ μὲ διαφορετικοὺς τρόπους: *Ταμασάι Δουνγιά* (*Temaşa-i Dünya*, στὴν κοινὴ χρηστὴ σημερινή τουρκικὴ ἀπόδοση στὸ λατινικὸ ἀλφάβητο) σημαίνει, παρὰ ἅλλα, *Θέατρο τοῦ Κόσμου καί*, ἐπίσης (καί, ἴσως, πλησιέστερα στὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων, τόσο τοῦ Γρ. Παλαιολόγου ὅσο καὶ τοῦ Ε. Μισαηλίδη), *Θέαση/Περιδιάβαση τοῦ Κόσμου* ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ συνέχεια τοῦ τίτλου, ποὺ δὲν ἐπέχει θέσι ὑποτίτλου, ὡς εἰσάγεται μὲ τὸ «καὶ» (νλ), μπορεῖ, ἴσως, νὰ ἀποδοθεῖ καλύτερά ὡς *Καταπιέζων καὶ Καταπιεζόμενος, Βασανιστής καὶ Βασανιζόμενος ἢ Βασανίζων καὶ Πολυπαθής* (*Cefakâr u Cefakeş*). Σημειῶνω πὼς σὲ ἐνθετο, ἐπικολλημένο μεταγενέστερα, χειρόγραφο σημείωμα στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου τόμου τῆς καραμανλίδικης ἔκδοσης ποὺ ἀπὸκειται στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα (δωρεὰ Ἑμμανουὴλ Τσαλίκιου, ἀριθ. D.S. 175/1871), καὶ ὑπογράφεται τὸν Μάρτιο τοῦ 1954 ἀπὸ τὸν Χ. Τουργούτη, ὁ τίτλος μεταφράζεται ὡς ἐξῆς: «Τὸ θέατρον τοῦ κόσμου καὶ τύραννος καὶ τυραννόμενος». Δυστυχῶς, κατὰ τὴν αὐτοψία ποὺ ἔκανα στὸ ἀντίτυπο αὐτὸ (Μάϊος 1990), καὶ παρὰ τὴ βοήθεια καὶ προθυμία τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Κέντρου, ποὺ τοὺς εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ, δὲν ἔβλεπα νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ νὰ ἐξεταστεῖ σχετικὸς φάκελος τοῦ Κέντρου, ποὺ φέρεται νὰ περιεῖχε μεταφράσεις ἀπὸ «γραικοτουρκικά» καὶ μιὰν (ἐκτενὴ, κατὰ τὰ φαινόμενα) ἐργασία τοῦ Ἑμμανουὴλ Τσαλίκιου μὲ τὴν ἐξῆς διάταξη: «1. Περίληψη τοῦ βιβλίου "Ταμασάι-Δουνγιά". 2. Πίνακας τῶν ἀνεκδότων τοῦ βιβλίου. 3. Πίνακας σελίδων, ὅπου ἀναφέρει περὶ Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. 4. Ἐπιστολὴ καὶ ἀποκόμματα ἐφημερίδων σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Μισαηλίδη "Ταμασάι-Δουνγιά"».

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν φαίνεται νὰ τὰ γνωρίζει, καὶ πάντως δὲν εἶναι σαφές ἂν τὰ ἐξεταλεῖται, ἡ Π. Στάθη, ὅ.π., σμ. 1. Σημειῶνω, ἐπίσης, ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση τῶν νοσημάτων τοῦ τίτλου, προτιμᾷ τότε τὴν ἀπόδοση «Τὸ θέατρο τοῦ κόσμου καὶ ὁ τύραννος καὶ τὸ θύμα» (σ. 132), καὶ πότε «τυραγνισμένοι ἀπ' τὴν καταπίεση» — «ἄσπλαγχνοι τύραννοι» (σ. 145)· ἀλλοῦ σημειώνει πὼς ὁ δασκευαστὴς «περιδιαβάσει τὸν κόσμον [...]» (σ. 138).

6. Τὸ σύντομο ἄρθρο τῆς Π. Στάθη, ὅ.π., σμ. 1, ἀκολουθεῖ, ἐπίσης, μόνον τὴν κατεῦ-

στοὺν οἱ διαφορὲς στοὺς τίτλους, οἱ διασκευαστικές ἐπεμβάσεις τοῦ Ε. Μισαηλίδη (ποὺ ἀρχίζουν νὰ γίνονται ἔντονα αἰσθητὲς ἤδη ἀπὸ τὸ 4ο κεφ. τοῦ πρώτου τόμου, σ. 44 κ.έ., καί, σὲ μεγάλα τμήματα τοῦ βιβλίου, ιδιαίτερα στοὺς τόμ. 1-3, ἐκτρέπουν τὴ διήγηση πρὸς ἐντελῶς διαφορετικές κατευθύνσεις)⁷ καί, κυρίως, ἡ περιορισμένη, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, γνώση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ μέρους τῶν βιβλιογράφων, ἦταν κάτι φυσικὸ τὸ νὰ μὴν ἐπισημανθεῖ ἡ εὐθεία σύνδεση τῶν δύο ἔργων.

Ἐνῶ, ὅμως, τὸ πρωτότυπο ἑλληνικὸ ἔργο τοῦ Γρ. Παλαιολόγου φαινόταν σχεδὸν ξεχασμένο ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ καὶ τοὺς νεοελληνιστές, ὡς

θυσία τῶν αὐτοσχολίων τοῦ Ε. Μισαηλίδη καὶ τῆς περιγραφῆς τῶν βιβλιογράφων, ἐξετάζοντας τὸ ἔργο ὡς ἠθικοδιδασκικὸ καὶ πληροφοριακὸ «θησαυρὸ» καί, ἐλάχιστα, ὡς λογοτεχνικὸ ἔργο.

7. Καί ἐδῶ, ἡ παρακολούθηση τῶν κύριων διαφορῶν τῶν δύο ἔργων δυσχεραίνεται, στὸ ἄρθρο καὶ τὸν «Ἀντιπαραβολικὸ Πίνακα» τῆς Π. Στάθη, ὅ.π., σσ. 140-145, ἐπειδὴ ἡ μελετήτρια δὲν συγκρίνει —ὅπως θὰ ἔπρεπε— τὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ *Πολυπαθοῦς* μὲ τὴ «γραμμοτουρκική» ἐκδοσὴ τοῦ Ε. Μισαηλίδη, ἀλλὰ μὲν ἀπὸ τῆς τρέχουσας ἀνατυπώσεως τοῦ ἔργου τοῦ Γρ. Παλαιολόγου (τὴν ἐκδοσὴ τῆς «Νεφέλης»· γιὰτὶ ὄχι τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ἄ. Ἀγγέλου;· μὲ τὴ δεύτερη ἀνατύπωση τοῦ ὀθωμανικοῦ ἔργου σὲ σύγχρονη τουρκικὴ μεταγγραφή στὸ λατινικὸ ἄλφαβητο (Robert Anhegger-Vedat Günyol (ἐπιμ.), *Evangelinos Misailidis, Seyreyle Dünyayı (Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr u Cefâkes)*, Κωνσταντινούπολη 1986, 1988).

Οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Ε. Μισαηλίδη (ἐγναβωτισμοὶ ἱστοριῶν καὶ ἀνεκδότων, παρεμβάσεις ποικίλου εἴδους, καταχώριση μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν πληροφοριῶν, θρησκευτικά, ἐκπαιδευτικά καὶ κοινωνικά στοιχεῖα γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους Ἕλληνες, γιὰ τοὺς Ἀρμένιους κ.τ.λ., ἀρνητικὴ στάση γιὰ τὴν περιφρόνηση τῶν ὀρθοδόξων ἀπέναντι στοὺς Γρηγοριανούς ὀρθόδοξους, παρεμβάσεις γιὰ τῆς Σταυροφορίες, προσθήκη σημειώσεων κ.ἄ.) ἀπαιτοῦν ἀναλυτικότερη παρουσίαση καὶ μελέτη ἀπ' αὐτὴν ποὺ ἐπιχειρεῖται στὸ συνοπτικὸν ἄρθρο τῆς Π. Στάθη, ὅ.π. Ἐνδεχομένως, π.χ., ὁ διασκευαστὴς ὠφελήθηκε ἀπὸ τὸν τύπο τῆς «διήγησης-πλαισίου» καὶ τῶν ἐγναβωτισμένων, σ' αὐτὴν, ἱστοριῶν, ποὺ ἀπαντᾷ ἤδη στίς παλαιότερες «ἀνατολικές» μυθιστορίες καὶ σὲ νεότερα «γραμμοτουρκικά» καὶ ἑλληνικὰ ἀντίστοιχα ἔργα, ὅπως *Τὸ βιβλίο τῶν γνώσεων* [*Torâ'n Namê*] τοῦ Ἀγκυρανοῦ Ἀγάππου Παπάζογλου (Κωνσταντινούπολη 1846)⁸ ἀπὸ ἀντίστοιχα δυτικὰ ἢ τουρκικὰ μυθιστορήματα, ὅπως ὁ διδασκικὸς *Ρομντινὸν Κροῦσος* τοῦ I. H. Campe («γραμμοτουρκική» ἐκδοσὴ: Κωνσταντινούπολη 1854)⁹ ἀπὸ διγλωσσο (γαλλοτουρκικά) ἔργα, ὅπως τὸ βιβλίο τοῦ Cricor Chumarian, *Abrégé de la vie des plus illustres philosophes de l'antiquité* (Σμύρνη 1854), ποὺ ἦταν τὸ πρῶτο ἴσως ἔργο ποὺ γνώριζε στοὺς νεότερους Τούρκους ἀναγνώστες τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία¹⁰ ἀπὸ ποικίλα ἔργα τοῦ Τούρκου συγγραφέα Ahmet Mithat: τέλος, ἴσως καὶ ἀπὸ τὴ γραμματεία τῶν μυθιστορηματικῶν ἢ ἄλλων *Ἀποκρύφων* καὶ *Μυστηρίων*, ποὺ ἀνθίζει ἀπὸ τὸ 1849 κ.έ. (π.χ. *Τὰ Ἀπόκρυφα* τῆς *Τεράς* Ἐξετάσεως, 1849· *Ἀπόκρυφα* τῆς *Σμύρνης* καὶ *τὰ ταξείδια* τοῦ *Γέροντος* Σπαινοῦ, 1850· *Τὰ ἀπόκρυφα* τῆς *Ρωμᾶϊκῆς* Αὐλῆς, 1862· *Τὰ νέα Ἀπόκρυφα* τῶν *Μοναστηρίων* τῆς *Νεαπόλεως*, 1866· *Ἀπόκρυφα* τῶν *μοναστηρίων* τῆς *Νεαπόλεως*, 1870, καί, προσηπτικῶς, τὴν πολυτόμη ἐκδοσὴ τοῦ Χριστόφορου Σαμαρτζίδη, *Ἀπόκρυφα* *Κωνσταντινουπόλεως*, 1868).

περίπου το 1988, ή διευρυμένη «γραιοτουρκική» διασκευή του από τον Ε. Μισαηλίδη θριάμβευε, όπως σημειώσαμε παραπάνω, ανάμεσα στους τουρκόφωνους Έλληνες της Ανατολής (τουλάχιστον ως το 1922), ήταν γνωστή και αγαπητή σε μιάν ομάδα πρωτεργατών του νεότερου ὀθωμανικού (και, κατόπιν, τουρκικού) μυθιοτορήματος και, βαθμιαία, είχε κερδίσει την εκτίμηση της διεθνούς ὀθωμανολογίας και τουρκολογίας.⁸

Πρώτος δείκτης της επιτυχίας του βιβλίου ανάμεσα στους πρώτους «φυσικούς» αποδέκτες του⁹ ήταν, ήδη, ὁ ἀλφαριθμητικός πίνακας τῶν 219 συνδρομητῶν (τόμ. 4, σσ. 1087-1097), πού συμπεριλαμβάνει ἔξι Ἀρμένιους (σ. 1088: Ἀραμί Ταλασλή, Ἀκοπδζάν Μπαλδζιγιάν Ἰζμυρλί, Ἀκόπ Δζεβαχιρδζιάν Ἰζμυρλί· σ. 1092: Κυρκόρ Βαρδζαπετιάν Καϊσεριελί· σ. 1096: Χαδζατοῦρ Σιρακιανιάν Ἀκ σεχιρλί· σ. 1097: Χα.(τζή) Ὠαννές Πλαγιάς ὀγλοῦ

8. Βλ., κυρίως, R. F. M. Anhegger, «Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur», *Anatolica* 7 (1979-80), σσ. 157-202 καὶ «Nachtraege zu Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur», *Anatolica* 10 (1983), σσ. 149-164· M. Kaplan, ἐφημ. *Cumhuriyet*, 10.11.1986· A. Tietze, «Die Erfassung des türkischen Wortschatzes und ein türkischer Roman von 1871-1872», στὸν τόμο J. - L. Bacqué-Grammont - B. Flemming - M. Gökbekir - İ. Ortaylı (ἐπιμ.), *Türkische Miszellen. Robert Anhegger Festschrift*, Κωνσταντινουπόλη 1987, σσ. 349-368· Turgut Kut, «Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş'in Yazarı. Evangelinos Misailidis Efendi», *Tarih ve Toplum* 48 (1987), σσ. 342-346· R. F. M. Anhegger, «Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindarlar», καὶ «Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindarları II», *Tarih ve Toplum* 50 (1988) σσ. 73-76, 51 (1988), σσ. 175-177· Πηνελόπη Στάθη, ἐφημ. *Τὸ Βήμα*, 26.10.1988· Sula Boz, «Paleologos/Misailidis/Favini. Üçüsim, bir akrabalık», *Milliyet Sanat Dergisi*, Ἰούνιος 1990, σσ. 36-37· R. F. M. Anhegger, «Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos Misailidis (1871/72) als Quelle zur karamanischen Sprach- und Kulturgeschichte», στὸν τόμο I. Baldauf - K. Kreiser - S. Tezcan (ἐπιμ.), *Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz Bamberg, 3.-6. Juli 1987*, Βισμπάντεν 1991, σσ. 1-38.

Γιὰ τὴ μὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία πού ἀφορᾷ τὴ «γραιοτουρκική» ἐντυπὴ γραμματεία τῆς ἐποχῆς, βλ. καί: J. Deny, «A propos des traductions en turc osmanli des textes religieux chrétiens», *Die Welt des Islams*, N.S. 4 (1956), σσ. 30-39· János Eckmann, «Die karamanische Literatur», στὸν τόμο L. Bazin - A. Bombaci - J. Deny - T. Gökbilgin - F. İz - H. Scheel (ἐπιμ.), *Philologiae turicae fundamenta*, τόμ. 2, Aquis Mattiacis 1964, σσ. 819-835· R.F.M. Anhegger, «Hurufumuz Yunanca...», ὁ.π.: Johann Strauss, «Zum Istanbuler Buchwesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts», *The Journal of Ottoman Studies / Osmanlı Araştırmaları* 12 (1992), σσ. 307-338.

Ἐνῆραιστό καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸ Πρόγραμμα Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Program in Hellenic Studies) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Princeton γιὰ τὴ φιλοξενία καὶ τὶς ιδεώδεις ἐρευνητικὲς συνθήκες, γιὰ συλλογὴ βιβλιογραφίας, πού μοῦ πρόσφερε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1995, ὡς «ἐπισκέπτη ἑταίρο», στὸ πλαίσιο τῆς συνεργασίας του μὲ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

9. Καθὼς ἡ Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, ἔχει ὑπόψη τῆς μόνο τῆ σύγχρονη τουρκικὴ ἀνατύπωση τοῦ ἔργου, δὲν ἀναφέρεται στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ζήτημα, καὶ ἔτσι ἡ ἀποσπασματικὴ πραγμάτευσή της γιὰ τοὺς στόχους καὶ τὸ κοινὸ τοῦ Ε. Μισαηλίδη εἶναι ἀτελής.

Τζμυρλί) καί, προφανώς, δύο Τούρκους (σ. 1093: Χα.(τζή) Μουράδ Γιοργανδόζγλου Πέρματαλη· σ. 1095: Σαπίτ ἐφένδι Ίστανπολλού Έσκι σεχέρ μάλ μουνδρί)· παρόμοια ποικιλία στο άναγνωστικό κοινό του όθωμανικού γλωσσικού «πολυουστήματος» της εποχής δέν άποτελοϋσε εξαίρεση: Άρμένιοι, Έβραίοι, Λεβαντίνοι κ.τ.λ. άπαντοϋν σέ πίνακες συνδρομητών και άλλων βιβλίων.

Δεϋτερος δείκτης, ό σχετικά σημαντικός αριθμός μαρτυρημένων άντιτύπων του βιβλίου που έχουν διασωθεί.¹⁰

Τρίτος, ένδεχομένως, ή εικονογράφηση του τόμ. 1 με δέκα λιθογραφίες (σσ. 10, 16, 42, 68, 93, 101, 108α, 125, 142, 168), μερικώς άπό τις όποίες πρέπει νά άντιπροσώπευαν γοϋστο όχι μόνο «έξευρωπαϊσμένο», αλλά και καθαρά λαϊκό, πράγμα που μετέτρεπε την έκδοση σέ «λαϊκό άνάγνωσμα/βιβλίο» (βλ. έδω, Είχ. 1-3).¹¹

Τέταρτος δείκτης, και σημαντικότερος, ή κορυφαία προσωπικότητα και ή συγγραφική, μεταφραστική, τυπογραφική, έκδοτική, έμπορική και πολιτισμική έμβέλεια του δασκευαστή, του Εϋαγγελινού Μισαηλίδη (25.3.1820 - 3.1.1890), που ή έντονατη δραστηριότητά του στη Σμύρνη και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη καλύπτει μισόν περίπου αιώνα.¹² σημειώνω ότι ήταν ό έκδότης του μακροβιότερου όθωμανικού περιοδικού, ότι στίς παρα-

10. Άν και δέν έχει άναληφθεί συστηματική έρευνα, στα τέσσερα (πλήρη ή μη) σώματα του βιβλίου του Ε. Μισαηλίδη, που ήταν γνωστά στους S. Salaville - E. Dalleggio, πρέπει νά προστεθοϋν και τα έξις τέσσερα: Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, αριθ. MGL 414.2· Βιβλιοθήκη Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη, αριθ. 15322· Βιβλιοθήκη Ε.Λ.Ι.Α., Άθήνα (βλ. Πόπη Πολέμη, *Η Βιβλιοθήκη του Ε.Λ.Ι.Α. Έλληνικά Βιβλία 1864-1900. Πρώτη καταγραφή*, Άθήνα, «Ε.Λ.Ι.Α.», 1990, σ. 104, αριθ. 1163· πρόκειται, προφανώς, μόνο για τόν τόμ. 4)· ιδιωτική βιβλιοθήκη Γ. Κεχαγιόγλου, Θεσσαλονίκη (τόμ. 1-4, δεμένοι μαζί· ό τόμ. 1 άκέφαλος σήμερα· έχουν εκπέσει και λίγα ένδιάμεσα φύλλα. Πρίν περάσει στην κατοχή του πατέρα μου, Ίωσήφ Γ. Κεχαγιόγλου, τό βιβλίο άνήκε, μαζί με λίγα άλλα θρησκευτικά και λειτουργικά «καραμανλίδικα» βιβλία, στον έμπορευόμενο στην Κωνσταντινούπολη παππού μου Γεώργιο Δ. Κεχαγιόγλου, άπό τη Νεάπολη (Νέβσεχιρ) της Καππαδοκίας· σημειώνω ότι ό τόμ. 4 του βιβλίου άφιερώνεται στον Νεβσεχιρλί Σάββα Ίωαννώφ και ότι 12 συνδρομητές, στον έντυπο πίνακα του τόμ. 4, άναφέρονται ως Νεβσεχιρλήδες).

11. Η έργασία της Π. Στάθη, ό.π., σημ. 1, δέν περιλαμβάνει, επίσης, τίποτε για την εικονογράφηση και για τόν τυπογραφικό-ειδολογικό χαρακτήρα της έκδοσης του Ε. Μισαηλίδη.

12. Μιά μονογραφία για τόν Εϋαγγελινό Μισαηλίδη τόν Κούλαλη (ή Κολοέα) άποτελεί ζητούμενο της έρευνας. Τα κύρια στοιχεία για την έκδοτική του δραστηριότητα μποροϋν νά συγκεντρωθοϋν με βάση τη βιβλιογράφηση των *Καραμανλίδικων* άπό τους S. Salaville - E. Dalleggio και E. Balta, ό.π., σημ. 4, και τη βιβλιογραφία που παρατίθεται παραπάνω, σημ. 8. Βλ. και τόν πρόσφατο κατάλογο έκθεσης: *Εϋαγγελινός Μισαήλ Μισαηλίδης, 1820-1890, δημοσιογράφος, συγγραφέας και έκδότης των τουρκόφωνων Έλλήνων της Μικράς Άσίας και της Κωνσταντινούπολης*, Άθήνα, «Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών», 1990 (που δέν περιλαμβάνεται στο άρθρο της Π. Στάθη, ό.π., σημ. 1).

μονές του Α' Παγκόσμιου Πολέμου ή ανάμνησή του εξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ιδιαίτερα ζωντανή στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία,¹³ ὅτι, ἀργότερα, μὲ τὸ ὄνομά του τιτλοφορήθηκε μιὰ σημαντικὴ βιβλιοθήκη ἑλληνικοῦ συλλόγου τῆς Πόλης¹⁴ καὶ ὅτι, ἀκόμη καὶ σήμερα, τὸ ὄνομά του εἶναι πολὺ γνωστὸ στοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς Σταμπούλ, ἑλληνοὺς καὶ μὴ. Δὲν εἶναι, ἴσως, τυχαῖο τὸ ὅτι ὁ Ε. Μισαηλίδης φαίνεται νὰ πρωτοεμφανίζεται ὡς μεταφραστὴς καὶ τυπογράφος-ἐκδότης στὴ Σμύρνη τὸ 1844,¹⁵ τὴ χρονιά τοῦ θανάτου τοῦ Γρ. Παλαιολόγου στὴν Κωνσταντινούπολη στὴν ὀθωμανικὴ πρωτεύουσα, ἄλλωστε, θὰ μεταφέρει, ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια (1850 κ.έ.) τὴν πολύτροπη δραστηριότητά του. Κάτι περισσότερο: ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, Τοῦρκοι καὶ ἄλλοι ὀθωμανολόγοι θεωροῦσαν τὸ *Ταμασί Δούνγι* ὡς τὸ πρῶτο (πρωτότυπο) ἔντυπο μυθιστόρημα σὲ τουρκικὴ γλῶσσα.¹⁶

Ἀκόμη καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ «γραικοτουρκικοῦ» κειμένου σὲ σύγχρονη τουρκικὴ μεταγραφή στὸ λατινικὸ ἀλφάβητο καὶ τὴν πρώτη, πιθανότατα, σύντομη δημοσιογραφικὴ ἐπισήμανση, σὲ τουρκικὸ ἔντυπο, τῆς σχέσης τοῦ ἔργου μὲ τὸν *Πολυπαθὴ*,¹⁷ ἡ σύγχρονη τουρκολογία ἐξακολουθεῖ νὰ μελετᾷ γλωσσικά, ἐκφραστικά καὶ θεματικά τὸ ἔργο ὡς πρωτότυπο ἔργο, ποὺ βρίσκεται στὶς ἀπαρχές τοῦ νεότερου τουρκικοῦ μυθιστορήματος.¹⁸ Ὅσο καὶ ἂν ἡ θέσις αὐτὴ ἐπιβάλλεται πιά νὰ ἀναθεωρηθεῖ, δὲν

13. Βλ. π.χ., E. Balta, *Karamanlidika. XXe siècle...*, ὁ.π., σμ. 4, σσ. 120-122, ἀριθ. 96· σ. 125, ἀριθ. 99.

14. Ὅφειλό τὴν πληροφορία στὴν κωνσταντινουπολίτισσα φίλη Κατερίνα Ψευτέλη, ποὺ ἐτοιμάζει στὴ Λευκωσία εὐρύτερη ἐργασία γιὰ τὸν Ε. Μισαηλίδη καὶ τὰ πολιτισμικά δεδομένα στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα.

15. Βλ. E. Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)...*, ὁ.π., σμ. 4, σσ. 29-32, ἀριθ. 20.

16. "Ο.π., σμ. 8. Ἡ ἀποψη αὐτὴ δὲν ἦταν μόνο δημοσιογραφικὴ, ὅπως ὑποβάλλει ἡ παραπομπὴ τῆς Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, σ. 139, σμ. 25, μόνο σὲ ἄρθρο τουρκικῆς ἐφημερίδας τοῦ 1986.

17. Sula Boz, ὁ.π., σμ. 8, σσ. 36-37. Ἡ ὀρθὴ ἐπισήμανση συνοδεύεται, ὥστόσο, μόνο ἀπὸ πολὺ περιληπτικὴ σύγκριση (ἡ Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζει τὸ δημοσίευμα αὐτό).

18. Σήμερα, ὡς «πρῶτο» πρωτότυπο ἔργο θεωρεῖται τὸ «ἀρμενοτουρκικὸ» (δηλ. γραμμένο στὰ ὀθωμανικὰ τουρκικά μὲ ἀρμενικὸ ἀλφάβητο) ρομαντικὸ, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὰ ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα *Ἀγάπη* (*Ağarî ἢ Aqabî*, Κωνσταντινούπολη 1851) τοῦ Hovsep Vartanian· βλ. A. Tietze, «Der erste moderne Roman in türkischen Sprache», *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* 15 (1991), σσ. 345-358. Ἀπ' ὅσο ξέρω, πάντως, δὲν ἔχει διερευνηθεῖ ἀκόμα ἐπαρκῶς ἡ παρουσία Ἑλλήνων ὡς (δευτερευόντων) προσώπων τῆς δράσης τοῦ μυθιστορήματος αὐτοῦ οὔτε ἡ ἐμφανὲς σχέση στοιχείων τῆς ὑπόθεσης καὶ τῆς ιδεολογικῆς τοποθέτησης τοῦ ἔργου μὲ τὴ 2η Ἱστορία τῶν Ἑρως *Ἀποτελεσμάτων* (1792) τοῦ Ἰωάννη Καρατζά καὶ μὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα νεοελληνικά ρομαντικά ἐρωτικά μυθιστορήματα (*Ὁ Λεάνδρος* τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, 1834, κ.έ.).

παύει νά ἀποτελεῖ ζηλευτή διάκριση γιά ἓνα μυθιστόρημα ποῦ ἡ κύρια πηγή του ἐξακολουθεῖ νά ἐξετάζεται ἀπὸ τὴ δυτικότεροση νεοελληνικὴ ἐρευνα μόνον ὡς καθυστερημένο δείγμα τοῦ «διαφωτισμοῦ» καὶ τοῦ περιπετειώδους («πικαρικοῦ») πεζογραφήματος ἢ, τὸ πολὺ-πολύ, ὡς δείγμα ἐνὸς ιδιότυπου καὶ ἐκπρόθεσμου ἢ πρόδρομου «ρεαλισμοῦ».

Ἄν καὶ πρέπει νά προσθέσουμε ἀμέσως πὺς ἐξίσου μονομερὲς εἶναι καὶ ἡ παράλληλη, «ἀνατολικότεροση» ἀνάγνωση τῆς διασκευῆς τοῦ Ε. Μισαπλίδη ὡς ἠθικοδιδασκτικοῦ ἐρανίσματος ἢ συνονθυλεύματος, ἢ ἔστω καὶ ὡς ἐνημερωτικοῦ ἔργου μὲ «πικάντικες λεπτομέρειες», ποῦ ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά στὴ μειονότητα τῶν «Ρωμίων Ὀθωμανῶν», ὅπως πιστεύουν Τοῦρκοι καὶ (μερικοὶ) δυτικοευρωπαῖοι τουρκολόγοι, ἀλλὰ, πρόσφατα, καὶ ὄχι καλὰ ἐνημερωμένοι ἢ μὴ διεισδυτικοὶ Ἑλληνες ἐρευνητές.¹⁹

Φυσικά, ἂν ἡ συγκριτικὴ γραμματολογία μας ἐξακολουθεῖ νά διακρίνεται ἀπὸ ἔλλειψη ἐπαρκoῦς γλωσσομάθειας καὶ ἀπὸ μονομέρεια, ἢ διεθνῆς τουρκολογία δὲν ἔχει, κι αὐτὴ, ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς παιδικές της ἀσθένειες: τὴν ἔλλειψη ἐνημέρωσης γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία καὶ γιὰ τὶς διασυνδέσεις ἐλλαδικῆς λογοτεχνίας καὶ ἐλληνικῶν λογοτεχνιῶν τῆς περιφέρειας καὶ τῆς διασποράς: τὴν παιδαριώδη ἐλληνοφοβία καὶ τὶς ἐμμονὲς στοὺς μύ-

Τὸ θέμα τῆς ἀλληλεπίδρασης (ἢ, ἔστω, τῶν ἐκλεκτικῶν συγγενειῶν καὶ τῶν κοινῶν τόπων) ἐλληνικῶν, ἀρμενικῶν καὶ τουρκικῶν ἀφηγηματικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ ἓνα μεῖζον θέμα, ποῦ περιμένει τὸν μελετητὴ του.

Γιὰ τὸ γραμματολογικὸ πλαίσιο τῆς τουρκικῆς πεζογραφίας τῆς ἐποχῆς καὶ γιὰ τὴ σημασία τῶν μεταφράσεων-διασκευῶν, βλ., πρόσφατα, Ahmet Ö. Evim, *Origins and Development of the Turkish Novel*, Μιννεάπολη 1983· Robert P. Finn, *The Early Turkish Novel, 1872-1900*, Κωνσταντινούπολη 1984· Saliha Pakar, «Translated European Literature in the Late Ottoman Literary Polysystem», *New Comparisons* 1 (Ἄνοιξη 1986), σσ. 67-82.

19. Ἡ Π. Στάθη, ὁ.π., σμκ. 1, σσ. 138-139, φαίνεται, π.χ., νά κλίνει πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, ὅταν ἀντιπαραβάλλει σχηματικά καὶ ἄγωνα τὸν Γρ. Παλαιολόγο καὶ τὸν ἥρωά του ἀπέναντι στὸν Ε. Μισαπλίδη καὶ τὸν δικό του πρωταγωνιστὴ: τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ ἥρωας τοῦ *Πολυπαθοῦς* εἶναι ταυτόχρονα, «μεγαλοῦδεάτης» καὶ «ἀρχαϊόπληκτος» ἐπειδὴ βαφτίζει τὸν γιό του Κωνσταντίνο, ἐνῶ ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ *Ταμασά Δοιγγιά* εἶναι «Ρωμῶς Ὀθωμανός» καὶ «βυζαντινορθόδοξος» ἐπειδὴ προτιμᾷ νά ὀνομάσει τὸν γιό του Βασιλάκη, εἶναι, βέβαια, πολὺ εὐκόλο, μὰ καὶ σαθρό· στὸ κάτω-κάτω τὸ Κωνσταντίνος δὲν εἶναι κἀν ὄνομα ἀρχαῖο ἐλληνικὸ, ἀλλὰ ρωμαϊκὸ καὶ χριστιανικὸ-βυζαντινόν, καί, φυσικά, ἐντελὼς ταιριαστὸ γιὰ ἓναν Κωνσταντινουπολίτη συγγραφέα, ποῦ λέγεται, μάλιστα, καὶ Παλαιολόγος· ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ χαϊδευτικὸ Βασιλάκης μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ πολὺ ἀπλούστερα, ὡς ὄνομα χρωματισμένο ἀπὸ τὸν τοπικὸ μικρασιατικὸ παράγοντα, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ βέρου Κωνσταντινουπολίτη πρωταγωνιστὴ τοῦ Ε. Μισαπλίδη, ποῦ εἶναι, φυσικά, Ἀλέκος (καὶ ὄχι, βέβαια, Ἀλέξανδρος, ὅπως ἀναγράφεται λανθασμένα στὴ μελέτη). Ἄλλωστε, μήπως τὸ ὄνομα Βασίλειος κ.τ.λ. θὰ ἦταν λιγότερο «μεγαλοῦδεατικό», σὲ μιὰν ἐποχὴ ποῦ εἶχε ἤδη ἀνασηματοδοτήσει ἐθνικὰ τὴ βυζαντινὴ παράδοση καὶ ἐτοιμαζόταν σὲ λίγο νά χρωματίσει τὸν Βασίλειο Διγενὴ Ἀκρίτη καί, ἀργότερα, τὸν αὐτοκράτορα τῆς *Φλογέρας τοῦ Βασιλιάς*;

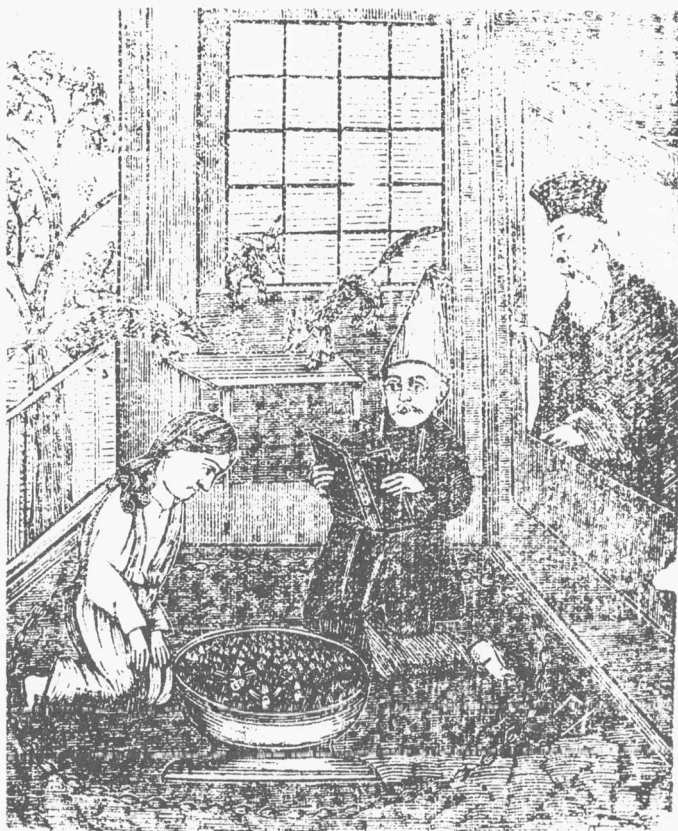
θους της κεμαλικής και επίσημης τουρκικής ιστοριογραφίας, που εξακολουθούσαν να βλέπουν την τουρκόφωνη ελληνική γραμματεία και τον νεοελληνικό μικρασιατικό πολιτισμό ως γραμματεία και πολιτισμό «Τούρκων» ή «τουρκογενών» ὀρθόδοξων χριστιανῶν («Ρωμίων»);²⁰

Οἱ λογοτεχνικές ἐξελίξεις στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ στοὺς βόρειους καὶ ἀνατολικούς γείτονές του μέσα στὸ δεύτερο καὶ τρίτο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα, ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Τανζιμάτ (1839 κ.έ.), δείχνουν ἕναν κόσμον ποὺ βρίσκεται σὲ μεγάλη ἐπικοινωνία καὶ ἀλληλεξάρτηση. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διερευνηθοῦν ἰκανοποιητικά, ὅσο οἱ ἐθνικὲς καὶ γεωπολιτικὲς προκαταλήψεις καὶ ἡ συγκριτολογικὴ καθυστέρηση βρίσκονται σὲ ἔξαρση καὶ οἱ γνώσεις παραμένουν, ἀπὸ τὸ μέρος κάθε πλευρᾶς, περιχαρακωμένες, ἀποσπασματικὲς καὶ σπασμωδικές.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

20. Δὲν εἶναι τυχαῖο, π.χ., τὸ ὅτι καὶ τρέχοντα διεθνή περιοδικά, ὅπως τὰ *Turcica* τοῦ παρισινοῦ C.N.R.S., ἐξακολουθοῦν, σὲ βιβλιοκρισίες τῶν ἐκδοτῶν τους, νὰ ἀρνοῦνται τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν τουρκόφωνων Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ ἀναζητοῦν τὴ ρίζα τους ἀκόμη καὶ στοὺς τουρανικὲς καταγωγὴς μισθοφόρους τοῦ Βυζαντίου, ἥδη ἀπὸ τὴ Μέση Βυζαντινὴ περίοδο (βλ. ὁμως, τώρα, τὶς μετροημένες ἐπισημάνσεις τοῦ C. E. Bosworth, λήμμα «Rûm», *The Encyclopaedia of Islam*, 2η ἐκδ., τόμ. 8, Λέιντεν 1994, σσ. 601-606 γιὰ τὰ «ἐλληνικὰ ἐδάφη», τὸ «ἐλληνικὸ ἔθνος» καὶ τὸν «ἐλληνικὸ χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας»). Εὐλόγα ἀναμενόμενες εἶναι, βέβαια, καὶ ὀρισμένες τοποθετήσεις δυτικοευρωπαίων μελετητῶν ποὺ παροικοῦν στὴ σύγχρονη Τουρκία (πρβ., π.χ., τὰ ὁμόκεντρα δημοσιεύματα τοῦ R. F. M. Anhegger, ὁ.π., σμ. 8, ποὺ ἀρκοῦνται στὴν «αὐθεντία» τοῦ περιηγητῆ Evliya Çelebi καὶ σὲ μονομερεῖς ἐρμηνεῖες χωρίων ἀπὸ «γραικοτουρκικά» ἔντυπα, ἀποσπασμένων ἀπὸ τὰ συμφραζόμενά τους).

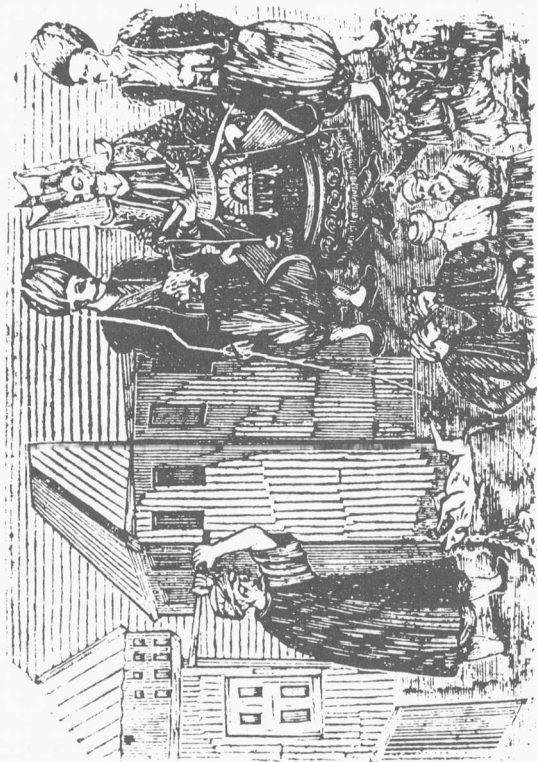
Παραδόξως, ἡ μικρὴ ἐργασία τῆς Εὐαγγελίας Μπαλτά, «Οἱ πρόλογοι τῶν καραμανλίδικων βιβλίων πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς “ἐθνικῆς συνείδησης” τῶν τουρκόφωνων ὀρθόδοξων πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», *Μνήμων* 11 (1987), σσ. 225-233, δὲν ἀστοχεῖ μόνο στὸν τίτλο της, ἀλλὰ πάσχει καὶ στὸ ζήτημα τῆς ιστορικῆς διερεύνησης: βασιζέται σὲ «τυχαῖο» δεῖγμα καί, κυρίως, δὲν κατορθώνει νὰ «διαβάσει πίσω ἀπὸ τὶς γραμμές» καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ποικιλία τῆς ὁρολογίας ποὺ συναντᾷ, καὶ τὶς σκοπιμότητες τῆς στιγμῆς. Ἀπὸ τὴν ἀτοπία αὐτὴ, τὸ ἄρθρο της ὑπολείπεται ἀπὸ τὸν μικρὸ, ἀλλὰ ἀσφαλὴ στὶς διατυπώσεις του, Πρόλογον τοῦ Πασχάλη Κιτρομηλίδη στὴν ἔκδοση: E. Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*..., ὁ.π., σμ. 4, σσ. XI-XIII.

Φυβίνηνιν δζινλερί τοπλαδηγηνήν τασβιρίδερ.

Οὐστὰ Γεώργινιν Τάχτ ἐλ. καὶ ἐλ. μαχημεσινδὲ μουχαμεμὲ ἐλ.δηγί.

Οὐστὶ Γιώργηενν κιόπιχ διζόχιδόγι.

Εἰκ. 3. Ταμιάου Δοινηιά... τόμ. 1, σ. 168